

AŞK, AİLE VE KADIN KAVRAMLARI ÜZERİNDEN PEYAMİ SAFA'YA GENEL BİR BAKIŞ

*Pelin GÖRGÜLÜ**

Geliş Tarihi: 09.06.2021

Kabul Tarihi: 05.07.2021

Atf Bilgisi: Hars Akademi
Uluslararası Hakemli Kültür-
Sanat-Mimarlık Dergisi

Sayı: Özel Sayı

Sayfa: 132-147

Yıl: 2021

Dönem: Temmuz

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine tanıklık eden Peyami Safa, çok yönlü kültürel, ekonomik ve sosyal değişimin en önemli gözlemcilerinden biridir. Psikoloji, felsefe, edebiyat alanlarına kendini adanmıştır. Yazar edindiği bilgilerini ve gözlemlerini mütareke döneminden itibaren edebiyat dünyasıyla buluşturmuştur. Kendi döneminin en önemli tanıklarından biri olan Peyami Safa, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı döneminden itibaren roman, hikaye, fıkra, deneme gibi türlerde hayata dair çeşitli görüşlerini kitaplaştırarak yayımlamıştır. Eserlerinde batılılaşma sürecine dair Türk toplumunun geçirdiği aşamaları kaydeden yazar metinlerinin birçoğunda aşk, kadın ve aile kavramları gibi değişken konular üzerinde durmuş, medeniyete giden yolda kadın ve ailenin nasıl olması gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Bu çalışmamızda Peyami Safa'nın *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkâr*, *Ulus* gibi süreli yayınlarda yazdığı yazılarının derlendiği aşk, aile ve kadın kavramları üzerine görüşlerini inceleyip yazarın bu kavramlarla varmak istediği noktayı belirtmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Aşk, Kadın, Aile, Süreli Yayın.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, peilingorgulu@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0070-8020.

A REVIEW OVER PEYAMI'S PENMANSHIP IN CONCEPTIONS OF LOVE, FAMILY AND WOMEN

*Pelin GÖRGÜLÜ**

First Received: 09.06.2021

Accepted: 05.07.2021

Citation: Hars Akademi
International Refereed Journal of
Culture-Art-Architecture

Issue: Special Issue

Pages: 132-147

Year: 2021

Session: July

Abstract

Witnessing the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, Peyami Safa is one of the most noteworthy observers of multifaceted cultural, economic and social change. He devoted himself to the fields of psychology, philosophy and literature. The author has brought his knowledge and observations together with the world of literature since the armistice period. Peyami Safa, one of the most significant witnesses of his time, published his various views on life in genres such as novels, stories, anecdotes, and essays since the Republican era Turkish Literature. The author, who recorded the stages of the westernization process of the Turkish society in his works, focused on variable subjects such as love, women and family concepts in most of his texts, and emphasized the importance of how on the way to civilization. women and family should be in this study, we will examine Peyami Safa's views on periodical publications *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkâr* and *Ulus* in the concepts of love, family and woman, in which his writings are compiled, and try to indicate the point that the author wants to reach with these concepts.

Keywords: Peyami Safa, Love, Woman, Family, Periodical Publishments.

* PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Graduate Education Institute, Ankara, pelinggorgulu@gmail.com / ORCID: 0000-0002-0070-8020.

Giriş

Meşrutiyet Dönemi ve Kurtuluş Savaşı zamanlarından sonra bir dönem, edebiyatımız biricik olma özelliğini kaybeder. Yerleşik düzene geçmeye çalışan toplumda, yeni insan modelleri ortaya çıkar. Bu geçiş sırasında Doğu-Batı arasında sıkışıp kalmış, bireysel ve duygusal hassasiyetlerin arttığı insan modellerinin incelenmesi popüler bir hale gelir. Peyami Safa bu karmaşıklık içerisinde toplumu “geçmişten geleceğe” hazırlamaya çalışır. Daha ilk anlatılarında bile iç çatışma unsurlarını, ahlaksal çerçevede irdeleyerek ortaya koyar:

“Peyami Safa, şüpheci, tenkidi ve araştırmacı karakteri ve devamlı okuması sayesinde Batı düşüncesinin temel değerlerini de çok iyi kavramıştır. Sonra da bütün bu zengin bilgi birikimini ve kültürünü, doğuştan getirdiği üstün sanat yeteneği ve parıltılı zekâsı ile işleyerek değişik sahalarda yüzlerce kaliteli ve muhtevalı esere imza atmıştır” (zbalcı 2000: 257).

Türk edebiyatına, I. Dünya Savaşı'ndan sonra verdiği eserlerle başlayıp asıl şöhretine Cumhuriyet Dönemi'nde kavuşan Peyami Safa, Servet-i Fünun şairlerinden İsmail Safa'nın oğludur. Entelektüel bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen yazar, Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Adını Servet-i Fünun'un büyük şairlerden biri olan Tevfik Fikret'in koyduğu Peyami Safa, mensup olduğu ailenin bilgi ve kültür birikimini kendi benliğinde miras almıştır. Küçük yaştta babasının sürgünde ölmesinden dolayı ksz kalmış, erken yaşlarda kemik hastalığına tutulmuştur. Bu durum ona iyi bir tahsil yapma imkânı vermemiştir. Erken yaşlarda kendi çabalarıyla ve abasının dostu Dr. Abdullah Cevdet'in de yardımıyla İngilizce ve Fransızca ğrendiğinden, Batı'daki edebi gelişmeleri yakından takip etmiş ve fikr akımlarına vakıf olma şansına erişmiştir.

Peyami Safa küçük yaştta kemik hastalığına tutulur. Hayatının bir bölümünü hastanede, ıstırap içinde geçirmiştir. Hastalığı onda ruhsal ve fiziksel sıkıntılara neden olmuştur. Çocukluk arkadaşı Elif Naci, Peyami Safa'nın o yıllarını şu cümlelerle anlatır:

“Bütün yaşıamında Peyami Safa hastalıkları ile didinmiş, çok acı çekmiş bir insandı. Yedi yıl kolunda dinmeyen bir ağrı, işleyen bir yara... doktorların koyduğu teşhis: Sağ kol mafsalında “Arthrite tuberculeuse”. Ha bugün ha yarın o kol kesilecekti. Sonradan yazar olacak bir ocuk için sağ kolunu kaybetmenin dramını bende yaşıadım onunla birlikte. Hastane dönüşlerinde bana gelir, dertleşirdi. Bütün tıp deyimleri ile, hastalığını hoyrat doktorların o gün ne

dediklerini en ince ayrıntılarıyla anlatırdı; karılıklı ađlaşırđık sabahlara kadar. Gerçi ankylose olup kolu kesilmekten kurtuldu ama Türk edebiyatı 'Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nu kazandı" (1980: 66).

Peyami Safa'nın bu acı tecbesi onda devamlı yazma isteği uyandırmış, toplumun ve ruhun tahlil edilmesi gerektiği isteğini ortaya çıkartmıştır.

1910'da başladığı Vefa Lisesini sıkıntılı hayat şartları yüzünden bırakmak zorunda kalır. Geçirdiği kemik hastalığı onun *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* adlı Türk edebiyatına ses getiren romanını yazmasına vesile olur. Kendi abalarıyla Fransızca ve İngilizce öğrenir, bunun yanı sıra felsefe, psikoloji, tıp alanlarıyla da özverili bir şekilde ilgilenir. Ondaki bu bilgi ve kültür birikimi, yazarak geçinme kaygısı, Batı'nın fikir akımlarını anlamasına ve bu konuda yazılar yazmasına olanak sağlar. Böylelikle anlatılarıyla Türk roman ve hikye muhtevalarını çeşitlendirir.

Peyami Safa, Doğu-Batı sentezinin nasıl olması gerektiğini yazılarında anlatır. His, akıl, algı ve davranış kavramlarını toplumun en küçük birimini yönlendirmek, insanlara terbiye vermek maksadıyla eserlerinin zeminine yerleştirir: "*Ve eğer Andr Suars, Asya'yı dişi ve Avrupa'yı erkek farzeden tasavvuruyla bir hakikat ifade ediliyorsa, biz de aynı cinsten bir hayal ile iki kıtayı da zıfıf dşeği olarak, ikisinin birleşiği yeri, en hkim ve en güzel bitişme ve buluşma noktası olan Türkiye'yi gösterebiliriz; yıllardır baygınlıklar geçiren harp sonu dünyasının aradığı büyük terkibi kendimizde bulabiliriz"* (Safa 1990: 220).

Yazarın 1918'den itibaren yazdıkları dikkate değer unsurlar taşımaktadır. Safa, *Milliyet*, *Tasvir-i Efkâr*, *Ulus*, *Yeni Mecmua*, *Tercüman*, *Cumhuriyet* gibi dönemin dergi ve gazetelerinde pek çok konuda yazılar yazmıştır. Bu konular dil, milliyetçilik, Türk inkılabı, eğitim-ğretim, kadın, aile, medeniyet, Batılılaşma, modernizm, tarih algısı, toplum değerleri, ideolojiler, edebi türler ve üslup bilgisi olarak sıralanabilir. Sıraladığımız konuları pek çok yönüyle ele alan yazar, mücadeleci, tartışmacı ve sorgular tarzıyla kendisine edebi çevrede yer edinmiştir.

Peyami Safa, yazılarının edebi ve sosyal çevreyi şekillendirmeye bir amaç olarak hizmet etmesine gayret etmiştir. Yaşayış tarzını Batılı değerlere göre şekillendiren insanları eleştirir. Ona göre toplum için değerişim kaçınılmazdır. Batıyı tamamen reddetmez, onun somut normlarına ihtiyaç duyar. Fakat Doğu'nun görünürlüğünü, kültürünü de merkezine alır. Peyami Safa'daki Doğu-Batı sentezi, Türk medeniyetinin değerler sistemidir. Yazar, Türk topraklarının değerlerini çağın modernitesiyle harmanlar:

“Peyami’ye göre, Batı’yı temsil eden madde insanda karşılığını nefis olarak bulur; Doğu ise ruhtur. Bu bakımdan hepimiz aynı zamanda hem Doğulu, hem Batılıyız. Doğu, Batı’nın maddeden hareketle gerçekleştirdiği hamlelere, Batı ise Doğu’nun ruhuna muhtaçtır. Doğu’yla Batı arasındaki mücadele insanın kendi nefesine karşı mücadelesine benzer” (Ayvazoğlu 1998: 435).

Balkan savaşları ve sonrasında yaşanan hezimetler, ülke topraklarındaki nüfusu önemli ölçüde değiştirmiştir. Savaşa gidip de geri gelmeyen veyahut gazi olarak dönen erkek nüfusu, kadın nüfusun ön plana çıkmasında rol oynamıştır. Mütareke zamanlarında Türk kadınının fedakârlıkları, işgal kuvvetleri tarafından gördüğü eziyet onu üst mertebeye yükseltmiştir.

Ülkedeki değişim özellikle toplumun kadına bakış açısındaki dönüşüm, Tanzimat Dönemi’nde başlamış, kurallar, kanunlar Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında yasallaşmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin oluşumunda kadının önemine değinen Peyami Safa, anlatılarında kadınlara önemli bir misyon yükler. Cumhuriyetin devrimlerini, getirdiklerini benimsemiş, çocuklarına yenilikleri aşılamış, topluma ‘farkındalıklı’ bir kadın tipi yaratmak istemiştir. Bundan böyle Türkiye Cumhuriyeti’nde “yarı şapka, yarı külâh acayip serpuşlar aranmayacak; artık yarı alaturka, yarı alafranga musiki olamayacak ve Türk kadını yarı tavuk, yarı insan halinden çıkacaktır[r]” (Safa 1959: 84).

Peyami Safa, yapılan devrimlerin merkezinde yer alır. Yazar yeniliklerin içeriğini ve kapasitesini tespit ettikten sonra, oluşturulan kanunlarında “Cumhuriyet döneminin kimi radikal politikalarını yumuşatma ve muhafazakâr zihniyetle uzlaştırmaya çalışma ya da Cumhuriyet düşüncesini muhafazakâr bir yörüneye oturtma” çabasına girer. (Dündar 2013: 132).

Yazar, hayatı boyunca kendi din ve ahlâk anlayışına ters düşen konularla mücadele etmiştir. Peyami Safa’ya göre, Batılılaşmada en büyük zarar görenler kadın, aile ve medeniyet kavramlarıdır. Devletin temellerinin var olabilmesi için bu kavramların üzerinde duran Safa, özellikle ailenin önemi üzerinde durur. Kendisi küçük yaşta babası İsmail Safa’yı sürgünde kaybettiğinden, birbirine bağlı aile bireylerine sahip olsa da tam anlamıyla aile saadetinden mahrum büyümüştür.

Geleneksel değerlerimizin önemini neredeyse her anlatısında vurgulayan Peyami Safa, Batılılaşma sürecinde yozlaşmaya müsait olan kadın, aile ve medeniyet kavramlarının üzerinde ayrıca durur. İyinin, güzelin, ahlaklı ve edepli olanın yanında yer alır. Toplumun

gelişmesini, bu gelişimin daha medeni bir hale gelmesinin kadının gelişimiyle paralel gösterdiğini düşünür. Yazara göre ilerleme, kadınlara birtakım sosyal ve siyasal haklar vermekle mümkündür. Fakat bunun yanında kadınların annelik vazifesini layıkıyla yerine getirmesi gerektiğini, ailenin oluşumunda yapıcı, toparlayıcı bir hâl içerisinde olması gerektiğini düşünür.

Bu çalışmamızda Peyami Safa'nın Ötüken Yayınları'ndan çıkan "Objektif" serisinin beşinci kitabı, "Kadın Aşk Aile" adlı eserini inceleyeceğiz. Eserde, yazarın bu kavramlar üzerine olan düşüncelerini paylaşarak Peyami Safa'yla ilgili çıkarımda bulunmaya çalışacağız.

1. Kadın Kavramı Üzerine Değerlendirmeler

Peyami Safa'ya göre kadın da erkek de toplumdaki rollerini çocukluktan itibaren iyi kavramalıdır. Rollerin dağılımı kadınların ve erkeklerin biyolojik farklılığından gelir. Bu farklılık ise toplumsal cinsiyet kurallarına ve kültüre göre oluşur. Farklılık, kadınların hayat şartlarına teslim olması, erkeğin ise zor koşullar altında savaşmasını öğütler.

Türk inkılabının kadınlara hak vermesiyle birlikte, kadınlar hakkında yapılan araştırmaların artması beklenmektedir. Fakat o dönemde Peyami Safa, kadınların ruhsal ve maddesel kabiliyetleri üzerine çalışmalar yapılmadığını, yapılan çalışmaların ise yetersiz olduğunu vurgular. Yine de Peyami Safa bütün bu araştırma noksanlığının yanında kadınlarla erkeklerin eşit olduğu vurgusuna karşıdır. Eşitlik kavramına bir sınır çekilmesi gerektiğini vurgular: "*Birgün, yalnız kızların çalıştığı bir büroya girdiğim zaman, kiminin saçını taradığını, kiminin dudağını boyadığını, kiminin de çoraplarını değiştirdiğini görünce, yanlışlıkla kadınlar hamamına dalmış gibi 'Pardon' deyip dışarıya fırladığımı da şimdi hatırlıyorum*" (Safa 1973: 17). Peyami Safa Batılılaşma taraftarı olsa da onun metinlerinde Türk-İslam sentezinin yoğun etkisi görülür. Ona göre her şeyin bir yeri vardır. Kadınların ofisteki rahat tavırlarının ne Batı toplumunda ne de Doğu toplumunda kabulü olmalıdır. Kadınlar, erkeklerin üzerlerine aldığı vazifeleri ve sorumlulukları hem duygusal hem de fizyolojik yapıları gereği üzerlerine alamaz. Kadınları içinde buldukları koşullara göre sınıflandırmak mümkündür. Yazara göre aile isteyen bir kadın iş hayatında yer edinmemeli, iş isteyen bir kadın da aile hayatı ile meşgul olmamalı, görüşüne sahiptir. Ev kadını, iş kadını, politika kadını gibi kavramlar toplumsal normlarda ayrı ayrı incelenmelidir.

Peyami Safa eserlerinde kadın kimliği konusuna sıkça değinir. Kadın kimliğini sınıflandırarak okuyucuyu aydınlatmaya çalışır. Ona göre üç ayrı kadın kimliği vardır.

Bunlardan birincisi “şımarık” kadın kimliğidir. Yazara göre şımarık kadınlar, yaşamlarında sayısız ihtimalleri, çıkarları doğrultusunda, edep, ahlâk dinlemeden uygulamaya koyar. Safa, böyle kadın tiplerinden hiç haz etmez. Onları acımasızca eleştirir. Bahsedilen kadın tipleri, erkeklerin de icra ettiği avukatlık, hâkimlik gibi mesleklerle iç içedir. Bu durumdan farklı, düşünmeyen, sorgulamayan, dolayısıyla fikrini beyan edemeyen ikinci bir kadın kimliğini “gündüz” olarak nitelendirir. Gündüz kadın kimliği, ona göre sinsidir. Bu tip kadınlardan uzak durulması gerekir. Üçüncü kadın kimliğini ise “mehtap” olarak adlandırır. Mehtap kadın kimliği, karanlık ve aydınlıkla iç içedir. Sezgilerini ve aklını esas alır. Hayallere ve hakikate hakimdir. Nerede durması gerektiğini iyi bilir. Bahsedilen kadın tiplerini yazarın *Sözde Kızlar, Bir Tereddüdün Romanı, Fatih Harbiye, Mahşer, Cânân* adlı romanlarında bulmak mümkündür.

Gerek romanlarında, gerekse süreli yayınlarda toplumsal cinsiyet veyahut kadın üzerine görüşlerini bildiren Peyami Safa, İslamiyet’in etkilerinden kurtulamadığını, kadını erkekle eşit olarak görmek yerine ‘liyakat’ esasına dayalı bir perspektifte incelemenin daha doğru olduğunu vurgular. Peyami Safa, kadınla erkeğin toplumdaki rollerini ‘doğanın emrettiği’ gibi görür. Ona göre değişen toplum halen ataerkil bir düzlemde devam eder. Bu düzlem cemiyetin, dünya düzeninin oluşturduğu yazılı olmayan bir kuraldır. Kadınlar bu düzende eril hegemonyası ile ittifak içinde olmalıdır.

Peki ev kadını olmak hizmetçi olmak mıdır? Peyami Safa bu görüşe de açıklık getirmeye çalışır. Yazar, kadın olmanın yalnızca bedenden ibaret olmadığını savunur. İş yaşamına atılana kadar kadınlar, evde birtakım terbiye mektebinden geçer. Bu kültürün ise beşikten mezara kadar süreceğini savunur:

“Kızlarımıza evin bu mânası- yani asıl mânası öğretilmiyor. Liselerde fizik, tabiat, rizaziye... gibi bir genç kız için tamamiyle lüzumsuz bilgiler verilmektedir. Kadını erkekten ayırmayan bu yanlış öğretim sistemi –ki şimdi birçok Avrupa memleketlerinde terkedilmektedir.- evin asıl mânasına ve zevkine yabancı, ev kadınlığını haklı olarak hizmetçilik sanan, haklı olarak buna isyan duyan, istikametlerini şaşırılmış kız orduları yetiştiriyor” (Safa 1973: 26).

Yazarın Cumhuriyet dönemi modernitesinde, toplumda annelik rolüne büyük önem verdiğini görmekteyiz. Safa’ya göre kadını lüzumsuz bilgilerle donatmamak gerekir. En yararlı eğitim evde alınan eğitimidir. Bu eğitim, kadını erkekten ayıran en temel eğitimidir.

Cumhuriyet'le beraber gelişen toplumda kadınlar, Peyami Safa'yı endişelenmiştir. Devrimlerin getirdiği yenilik, kadınların davranışlarında ve tutumlarında değişime yol açmıştır.. Ev kadını, “*münevver sınıf içinde geri kadın tipi olmaya başlamıştı*” (Safa 1973: 27). Ev hayatındaki pratik bilgilerin, kadın cemiyetindeki yeri ve önemi giderek azalmaya başlamıştır. Bu da Peyami Safa'ya göre toplumda kültür yozlaşmasını beraberinde getirmiştir.

Peyami Safa kadınların duygusal durumuna da değinmiştir. Kadınların gözyaşları onu düşündüren bir mesele olmuştur. Elbette ki doğaları gereği kadınlar, erkeklerden daha duygusal ve hassastır. Fakat yazar kadınların bazen gözyaşlarını silah olarak kullandığını düşünür ve gözyaşlarına her zaman inanılmaması gerektiğini savunur: “*Demek ki, birçok hallerde kadının ağlaması merhamet değil, hiledir. Bilâkis erkeğin merhametini uyandıran bir silâhtır*” (Safa 1973: 37). Şimdiye kadar kadınlarla ilgili söylemlerini alıntıladığımız Peyami Safa'nın, kadınlara karşı bir önyargı beslediğini görmekteyiz. Kadınları iyi bir şekilde gözlemediğine inanmış, kadınları kendince dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak bir kalıba sokmaya çalışır. Kadınların gözyaşlarıyla istedikleri her şeyi yaptırabildiği hususunda erkekleri uyarır.

Yazar, doktorların güneş banyosu tavsiyesine uzak durur. Güneş banyosunun utanma ve edep duygusunu ortadan kaldırdığını düşünür. Çıplaklık, kadınlara dair cazibeyi ve gizemi dolayısıyla merak duygusunu ortadan kaldırır. Yazar, birçok doktorun bekar kalmasının nedenlerinden birini de kadınlara dair bedensel gizemin ortadan kalkmasına bağlar. Görülmeyen, gözden uzak olan her şeyin daha çok merak edildiğini ve varlığını daha iyi koruduğunu savunur.

Peyami Safa kadınlara mesafeli durmasına rağmen yine de onları övmekten geri durmaz. Türk topraklarında en çok roman okuyan kitlenin kadınlar olduğunu düşünür. Erkeklerin çalışma hayatında aktif rol oynaması, kadınların erkeklere nazaran evde boş vakitlerinin daha çok olması, onları okumaya sevk etmiştir. Yazar kadınlarla ilgili gözlemleri sayesinde romanlarında kadın figürünü kendi inanışlarına göre şekillendirmiştir. Böylelikle istediği mesajı, kadın karakterler üzerinden vererek kadınların durması gerektiği yeri, olması gerektiği formu vurgulamıştır.

Peyami Safa, Paris'e gidene kadar bir kadın bedenini veyahut varlığını idrak etmek istemez. Kadın kimliğinin, Batı medeniyeti içerisinde bir tereddüt olduğunu görür. Yazar ruh ve madde arasında bocalamaktadır. Kadın-erkek ilişkisini karşıtlık üzerine kurar. Ona

göre Cumhuriyetle beraber yerleşik bir medeniyet, düşünce sistemi olmadıkça kadın kimliği de muğlak kalmaya devam etmiştir.

Yazar kadın kimliğinin oluşumunu, görevlerini, medeniyetle beraber insanların da idrakine bağlar. Bu idrakin de medeniyetin getirdiği çelişkiler nedeniyle buhran geçirdiğini savunur. *“Bu paradoksal durum, insanın kendi mânası hakkındaki şaşkınlığının neticesidir ve en ileri batı memleketlerinde kadın meselesini hâlâ münakaşa, anket, araştırma ve tereddüt mevzuu olmaktan kurtarmamıştır”* (Safa 1973: 79).

Peyami Safa'nın kadın-erkek ilişkilerini, toplumdaki kadın kimliğini milliyetçi Türk-İslam sentezi anlayışıyla inşa eder. Kadın kimliğinin erillerin gözünden bedensel anlayışa göre inşa edildiğini öne sürer. Modernleşmeyle beraber kadınlardaki değişim tehdit altındadır. Yazar batılılaşmanın en büyük taraftarıyken bir yandan da yeni sistemin kadınlara getirdiği değişimi şiddetle eleştirmiştir:

“[...]kadın ile erkek arasındaki diyalog her devirde hükümetleri, araştırmacıları meşgul etmişse de belirli ve kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Zira, kadın-erkek diyalogu toplum hadiselerinin dışında telâkki edilemez. Bu bakımdan kadın-erkek münasebeti, toplum hadiselerine paralel olarak evrime uğrayıp sonu bilinmeyen bir hedefe doğru gitmektedir. Bütün mesele bu evrimi istenilen istikamette ve hızda, toplumu rahatsız etmeden ilmin, dinin, kültürel değerlerin ışığı altında yönlendirmektir” (Kodaman 1990: 37).

Bu noktada yazarın hayatıyla düşünceleri arasında bir bağdaşım kurmak gerekir. Peyami Safa kadın kimliği hakkındaki değerlendirmelerini, kendi yaşam alanında gözlemleri neticesinde yapar. Peyami Safa bu konuya istinaden kendisiyle ilgili şu cümleleri sarf eder:

“Benim şuurum bir fâcia atmosferi içinde doğdu. Ben iki yaşında iken, babam ve kardeşim Sivas'ta on ay içinde öldü. Böyle kısa bir fasılayla hem kocasını, hem de çocuğunu kaybeden bir kadının hıçkırıkları arasında kendimi bulmaya başladım. Belki bütün kitaplarımı dolduran bir fâcia beklemek vehmi ve yaklaşan her ayak sesinde bir tehlike sezmek korkusu böyle bir başlangıcın neticesidir” (Tarancı 1940: 3).

2. Aşk Üzerine Değerlendirmeler

Peyami Safa, edebi romanlarından şiirlerine kadar, birçok eserinde aşk kavramına yer verir. Batı'nın getirdiği birtakım değerlere karşı çıkıp Doğu'nun getirdiği içsellığe, mistisizme, maneviyata aşk konusunu yazılarına ekler. Ona göre medeniyet krizinin oluşturduğu karmaşadan aşk kavramı da değişim göstermiştir.

Peyami Safa aşk ile ilgili değerlendirme yaparken bir takım tanımlardan yola çıkar. Proust ve Sartre'ın tanımlarını örnek gösterir. Yazara göre aşkın tanımı şu şekildedir: “[...] *güzellik, iyilik ve doğruluk ideallerimizin gerçekleşmesi özleyişinden doğan bir ruh halidir*” (Safa 1973: 99). Ruhsal tanımlarla aşkı ifade eden yazar, bunu cinsi bir duygu olarak görmez. Hayalin olduğu her yerde aşk vardır. Yaradılışın bütün hikmetinin aşkta olduğunu ifade eder.

Peyami Safa aşk üzerine çeşitli görüşler sunduktan sonra beşeriye iner ve aşk cinayetlerine değinir. Vatanî duyguların da birtakım cinayetlere sebep olduğunu söyler. Fakat kendince aşk cinayetlerinin affına sebep olacak bir şey bulamaz. Bir yandan da hiç kimsenin durduk yere cinayete teşebbüs etmeye cesaret etmeyeceğini düşünür: “*Aşk yüzünden cinayet yapanlara acıyoruz. Fakat yer yüzünün bütün canileri merhamete aynı derecede muhtaçtırlar. Kim büyük bir mecburiyet olmadan silâha sarılmıştır?*” (Safa 1973: 109). Peyami Safa bu söylemiyle Descartes'in düalizmine¹ atıfta bulunur. Bu kavram, birbirine karşıt iki farklı durumun kutuplaşmasıyla tek bir noktaya indirgenmesi şeklinde açıklanabilir. Peyami Safa Descartes'in varmaya çalıştığı noktayla beraber, kendi tereddütlerini bir düşünceye indirgemeye çalışır. Aşk ile milletlerarası münakaşayı bir tutar. Bu noktada okuyucusuna itidalli olma çağrısı yapar. Aşk cinayeti işleyen bir kişi yalnızca kendi gururunu iyileştirmek ve yatıştırmak için öldürür. Böyle kişilere yazar, “egoist” tanımını kullanır. Egoist kişilerin hissettiği duygular, aşk değildir. Yine de katillere acımdan geri durmaz. Adaletin başka bir tanımının da merhamet olduğunu ifade eder. İlahi adaletin her yerde ve ne şekilde olursa olsun tecelli edeceğini savunur.

Bir insanın başka bir insana aşık olabilmesi için üç şartın oluşması gerektiğini belirtir. Bunlar; hoşlanma, ümit ve arzudur. Aşkın oluşması için bu şartları öne sürer fakat yeterli bulmaz. Bu durumu ise şöyle açıklar: “*Aşk, sevgiliden uzakta büyür. Bu kanun hiç şaşmaz: Aşkı besleyen sevgilinin kendisi değil, daima hâyalidir. Çünkü hayâl hakikatten daima daha güzeldir*” (Safa 1973: 11). Peyami Safa ulaşılmazlığın daha gizemli ve özel olduğuna inanır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Antonio R. Damasio, (1999). *Descartes'in Yanılgısı*, (Çev. Bahar Atlamaz), İstanbul: Varlık Yayınları.

Böylelikle aşık olan kişi hayal gücünün getirilerini kullanarak zihninde ideal sevgiliye ulaşabilir. Hayal etmenin ona göre hiçbir hatası ve kusuru yoktur. Yine de bu kadar hayali ve soyut bir düşünceye sahip olan yazar, ebedi aşka inanmaz. Aşk fanidir ya da her aşk bir gün bitmeye mahkumdur. İnsanlar somut kavramlara ulaştıkça, hayallerinde yarattığı aşkın aslında var olmadığını göreceklidir. Kişiler hayalindeki sevgiliyle, gerçekte var olan sevgili arasındaki farkları sezerek inandıkları aşkın bitmesine zemin hazırlayacaklardır: “*Fakat sevgilinin kendisiyle temas ettikçe hakikatle hayâl arasındaki farkları ilk önce müphem bir sezikle, gittikçe vuzuhla anlamaya başlarız*” (Safa 1973: 124).

Aşkın gerçekliğine değinen yazar bir yandan da Freud'u eleştirir ve onu cinsi sapıklıkla suçlar. Sigmund Freud, insan zihninin süreçlerini bilinç dışı tekniklerle araştıran 20. yüzyılın en önemli isimlerinden biridir. Peyami Safa, Freud'un psikanalist yaklaşımına mesafeli durur. Freud'un düşüncelerinin toplumu değerlerinden uzaklaştırdığını düşünür. “*Ayıp'ın sınırları değişti. İlim ve müstehcen, sa'nat ve müstehcen birbirleriyle sarmaş dolaş olmaya başladı. Bu durumun korkunç neticeleri polis ve adliye istatistiklerinde ortaya çıktı. Aşk ve kıskançlık cinayetleri, cinsî sapıklık vak'aları, şehvet azgınlıkları endişe uyandırıcı nisbetlere vardı*” (Safa 1973: 117). Peyami Safa bu söylemleriyle her ne kadar Freud'u eleştirse de, yapılan çalışmalarda Peyami Safa'nın romanlarında psikanalitik² yaklaşım uyguladığı gözlemlenmiştir. Yazarın küçük yaşta babasını kaybetmesi, onda tezahür eden baba figürünün yokluğu, duygulu hassas bir mizaca sahip olmasına ve kadınlara nasıl davranacağını bilememesine neden olur. Ondaki otorite boşluğu, kadınlara nasıl yaklaşması gerektiği konusunda eksik bırakmıştır. Cinselliği reddediyor veyahut da bilmiyor oluşu, kadınları tek bir kalıba sığdırmaya çalışması, anne-baba diyalektiğinin noksanlığına bağlanabilir.

Yazar, aşkı ilahi bir güce benzetir. İlahi bir gücün yarattığı şeylerin uyumuna benzetir. Aşk insandan bir şeyler almaz, insana bir şeyler katar. Aşk, ıstırap değil huzur ve neşedir. İç içe geçmiş katmanlardan oluşur. Katmanın en dibinde saf sevgi ve huzur vardır: “*El ve eldiven gibi de değil, el ve derisi gibi. Beraber kımuldar ve yanar. Can yakıcı değil, lâz baygınlıkları verici bir ateş*” (Safa 1973: 130).

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Saffet Murat Tura, (2021). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

3. Aile ve Çocuk zerine Değerlendirmeler

Peyami Safa aile kurulabilmesi için çiftler arasında aşkın olması gerektiğini savunur. Ona göre mantıkla yapılan bir evlilik, menfaat ortaklığı anlamına gelir. İki insanı birbirine bağlayan Şey menfaat üzerine olmamalıdır. “İki insanı birbirine bağlayan, yalnız maddi tarafları değildir. Ruh bağlılığı, gönül bağlılığı Őarttır. Bu mte’arifeyi daha s’ade bir Şekilde ifadeye imk’ân, izaha da ihtiyaç yoktur” (Safa 1973: 149). Aşksız yapılan bir evliliği, zinaya benzetir. Aşkı ahlakî bir duygu olarak gören yazar, aşksız yapılmıŐ bir evliliği, erkekle kadının nikahsız yaŐamasından bile daha uygunsuz görür. Aşk, yazara göre sadakatin garantisidir, nikah ise bu garantiyi veremez. Aşksız evlenip de nikahlı olan iki insanın mesut olmayacağını savunur.

Evli çiftlerin birbirine hem ruhen hem de bedenen itina göstermesi gerektiğini düşünür. Ruhun ve bedenın laubaliliğe kaçmaması gerekir. Eğer bu olursa, çiftler arasında soğuma ve uzaklaŐma gerçekleŐecektir. AŞka gösterilen itinanın bedene de gösterilmesi gerektiğini savunur: “Ruhun kaçtığı laubaliliğe vücudun da düŐmemesi tabi değil midir? Dağınık sa, tıraŐ olmamıŐ yüz, düğmeleri zk pijama, yayvan oturma, sevgi anlarında nefret uyandırmaz gibi görünürse de, saklandığı nisbette sevimliliğini muhafaza eden ruh hallerini açığa vurduğu için, bıkkınlığı ve usancı erken tarihlere alır” (Safa 1973: 155). Yazara göre, çiftlerin birbirlerine zen göstermemesinin sonucu sevgi ve sadakati yok etmesi olacaktır. Genç evlilerin bu durumun önüne geçmesi gerekir.

Peyami Safa, aile kurumunun sağlıklı olabilmesi için ilk önce ebeveynlerin daha sonra da genç kızların hale ve tavırlarına dikkat etmesi gerektiğini düşünür. Modernite adı altında genç kızların hal ve hareketlerinin deęiŐmesi aile kurumuna zarar vermektedir: “Bense pek çok Şey düŐünerek uzaklaŐtım. En büyük hatamız bu mütereddi kız tipindeki mahlkları ‘Modern’ zannetmektir. Her devir, böyle sr sr Şımarık ve beyinsiz ’aŐifte görüp geçmiŐtir” (Safa 1973: 170). Peyami Safa’daki Batılılaşma, kendisinde boŐluk hissiyatı yaratır. Kadınlar, ll ve Őuurlu olma bilincine gelmelidir. Ona göre, medeniyet ekseninde kadınlar, bocalamaktadır. Bu kararsızlık hali, düzgün bir aile kurmaya engeldir. Medeniyet bocalarken aile kuracak olan kadının da bocalaması ona göre çok normaldir: “Memleket sallandıkça kadın kalbi bu zigzagtan kurtulamaz” (Safa 2019: 313).

Peyami Safa kendi döneminde boşanma vakalarının artmasından yakınmıŐtır. Yazar bunun sebebini Türk cemiyetinin bünyesinde aramıŐtır. Devrimlerin getirdiği değişim hayatın en hassas noktalarını etkilemiŐtir: “Türk cemiyetinin yirmi senedenberi inkıl’ap

geçiren bünyesi, müthiş bir sarsıntı içindedir. detler, kıyafetler, muaşeretler, kanunlar değişiyor. Bilhassa Türk kadınının önünde iyi ve kötü (iyi ve kötü!) bütün imknların kapıları açılmıştır. Asırlardanberi evinde kafes ve sokakta çuval içinde yaşayan kadın, birdenbire bütün bağları çözülünce ne yapacağını şaşırmışa benziyor. Eve, sokak arasında kıvranmaya başlamıştır” (Safa 1973: 180-181). Peyami Safa'nın bu cümlelerinden İslamiyet'in temellerini esas anlaşılır. İslamiyet'in kadına bakış açısının Türk topraklarında kaybolmaması gerektiğini düşünür. Kadın ona göre bedeni temsil eder. Kadın bedeni üzerinden toplumsal değişime karşı çıkar. Kadın bedeni, erkekte zihni temsil eder. İki taraf arasında uygunluk bulunmazsa aile kurumunun da ayakta kalabilmesi mümkün değildir.

Safa'ya göre solcu babanın kızları, dilediği adamlarla nikhsız yaşayabilmeyi kendilerine hak görebilmişlerdir. Yazar, aile kurmaktaki bocalamanın sebebini solculuk ideolojisine bağlar. Solculuk, aile ahlakını bozmaktadır. Bu bakımdan aileler kızlarını sadece bu ideolojiden değil, solculuğun getirdiği şiir, roman, hikye gibi edebi türlerden uzak tutmaldırlar: “Gençlerimiz kız alırken, entelektüel fahişelerin tuzağına düşmek istemiyorlarsa, bu bakımdan çok dikkatli olmak zorundadırlar. Hatt masum bir kız aldıktan sonra bile, onun solcu arkadaşlarla temasından, solcu mecmualar, şiirler ve romanlar okumasından doğabilecek felketlere karşı uyanık olmaldırlar” (Safa 1973: 185). Peyami Safa, aile kurumunu oryantalist bakış açısıyla değerlendirmiştir. Burada asıl amaç Türk-İslam sentezini temel alıp Batı'nın kadınlara getirdiği özgürlüklere sınırlama yapmaktır. Yazar, sosyalizm, komünizm gibi ideolojilerin Türk aile yapısına zarar verdiğini düşünür. Topluma bilhassa kadınlara tarih eğitimini tavsiye eder. Bu şekilde milli bir tehlikenin önüne geçilmiş olunacağını düşünür.

Batı'nın getirdiği kötü şeylerden biri de ailelerin lükse düşkünlüğüdür. Yazara göre bu düşkünlük, nafile bir yaşamı ifade eder. Lüks düşkünlüğüne Böyle devlet müdahale etmediği takdirde, aileler dağılmaya mahkumdur: “Hukuk, edep, hay, tababet, kaide geleneklerin başaşağı sarkıttığı bir manev knd içinde miyiz? Yoksa, nerede görüldüğünü şimdilik umuma bildirmek istemediğim bu davaya ait haber uydurma mıdır? Mesele esaslı bir tahkike değer” (Safa 1973: 203). Peyami Safa, bu cümleleriyle ailelerin çocuklarına milli bilinci aşılması gerektiğini vurgular. Yazara göre milli bilinçten yoksun çocuklar, büyüdüğünde kendi benliklerinden uzaklaşacaklardır. Aile kurmakta zorlanıp, geleneklerini hiçe sayacaklardır. Bu durum, Batı medeniyetinin gölge yanlarının topluma nüfuz etmesine sebebiyet verecektir.

Yazara göre çocuklar, henüz keşfedilmemiştir ve çocuklar da hayatı keşfetmemiştir. Dünya henüz çocuk terbiyesiyle alakalı bir inkılap yapmamıştır. O halde Türkiye'deki aileler bu terbiyeyi kendileri oluşturmalarıdır. Çocuklarını milli bilinç ve tarihsel bilinç ekseninde yetiştirmelidir: "Osmanlı İmparatorluğu bu muazzam yeraltı servetinin farkına varamadı. Çocuklarımızın ruhunda da böyle altın madenleri vardır. Farkına varmayız; ailede ve okulda, kötü eğitim metodlarımızla, daha doğrusu methodsuzluğumuzla bu cevherleri yok etmek için elimizden geleni yaparız" (Safa 1973: 216). Peyami Safa, toplumu, çocukların eğitimi hususunda uyarır. Topluma yararlı bir birey olabilmeleri için okuldan önce çocukların evde eğitilmesi gerektiğini düşünür. Peyami Safa, her ne kadar kendi çocuğunu istediği gibi yetiştirme imkânı bulamamış olsa da çocuk yetiştirme konusunda topluma öğüt vermeyi kendine görev bilmiştir.

Sonuç

Edebiyatla iç içe olan bir ailede dünyaya gelen Peyami Safa, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş aşamasında dönemin en önemli tanıklarından biri olmuştur. Yaşanan kültürel değişim, Safa'nın dünya görüşünün oluşmasında en önemli etmendir. Geçimini kalemi ile sağlayan yazar, Türk toplumunun geçirdiği değişimi, yapılan devrimleri ve bunların topluma yansımaları eserlerinde işlemiştir. Çocukken geçirdiği hastalık münasebetiyle hassas bir ruh haline sahiptir. Bu durum, eserlerine yansımış, insan ruhunun inceliklerini aynı hassasiyetle tahliller ve gözlemler sonucunda kaleme almıştır.

Yazılarını toplumu yönlendirmede bir araç olarak kullanan yazar, Türk-İslam sentezini okur kitlesine aşlamaya çalışmıştır. Batının getirdiği yenilikleri tamamen almak yerine, toplumun kendi özünde var olanla birlikte yenilikleri harmanlamayı tercih etmiştir.

Peyami Safa'nın *Kadın Aşk ve Aile* isimli yazılarını topladığı eserini incelediğimizde karşımıza ilk olarak kadın figürü ortaya çıkar. Peyami Safa, kadınların toplum içindeki konumlarına büyük önem verir. Türk toplumunun en önemli kurumlardan biri ailedir ve bu birimi oluşturan en temel unsur kadındır. Yazar kadın eğitimi konusunda önemle durur. Bir kadın ona göre ahlaklı ve terbiyeli olmalıdır. Bu niteliklere sahip olmayan kadınlar eğitimden yoksundur veyahut da Batı'ya özenmişlerdir. Kadını sosyal statü olarak erkeğin gerisinde görür. Peyami Safa'nın gözünde kadın beden, erkek zihindir. Kadınlar Doğu- Batı ikilemi arasında kalmıştır. Bu bakımdan da yazara göre kimi yerlerde kadınlar sağlıksız tutum içindedirler. Yaratım gücü yüksek olan kadının, askeri, siyasi ve tarihsel yazılardan uzak durması kadının erkeğin gerisinde durduğunun en önemli kanıtlarından biridir.

Değişimin erkek üzerinden yapılması gerektiğini düşünen yazarın gözünde kadın ya ev hanımı ya da iş kadını olmalıdır. Ona göre ikisinin de aynı anda yapılması bireylerin yetişmesinde noksanlığa neden olacaktır. Bu bakımdan kadın, bulunacağı alanı enine boyuna düşünmelidir.

Yazar, kadının kendine ait fiziksel sırlarını açık etmesini eleştirir. Sırlarını gizlemediği takdirde kadının bütün gizi ve güzelliği ortadan kaybolacaktır. Bütün bunların ışığında, kadını erkek tarafından yaratma arzusu yatar. Peyami Safa'ya göre kadının ne düşündüğünden çok, toplum tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Bu algılanış biçimini de erkekler yaratmıştır. Esasında yazarın aşılamaya çalıştığı, bütünsel olarak Batılılaşmanın getirdiği özgürleşmeye karşı çıkmaktır.

Peyami Safa'ya göre medeniyet buhranından aşk kavramı da etkilenmiştir. Yazar, hemen hemen bütün anlatılarında bu temi kullanmıştır. Ona göre aşk, giderek maddesel bir forma bürünmüştür ve bu durum da aşkın cazibesini ortadan kaldırmıştır. Yazara göre sevgi, aşk konuları hayallerin bir bütünüdür. İlahi olandır. İlahi gücün yaratımıyla gelen bir uyumdur. Bu noktada Safa, aşk cinayetlerini eleştirir. Aşk uğruna işlenmiş cinayetleri egonun getirdiği bir doyumsuzluk olarak değerlendirmiştir. Bu doyumsuzluk geçtiğinde işlenen cinayet büyük bir pişmanlığa dönüşecektir.

Doyumsuzluk kavramına değinen yazar, doyumsuzluğu irdeleyen Freud'u eleştirir. Freud'un psikanalitik yaklaşımının Türk toplumunun ahlak yapısına uygun olmadığını düşünür. Cinselliği n plana alan yaklaşımlar çoğaldıkça toplumda sapıklık da hat safhada olacaktır. Bütün bu teorilerin kullanım alanına sınırlama getirilmelidir. Yazar toplumun çıkmazlarını, tereddütlerini, bilinçaltı ve bilinçdışı sorunlarını milli ve ahlaki bir çerçevede çözmeye çalışmıştır. Bu şekilde ideal kadın- erkek ilişkisi olabilecektir.

Peyami Safa genel olarak yazılarını ahlâk kavramları üzerine kurmuştur. Ahlâkın en temelinde kadın vardır. Ahlâkın olması gerektiği formu kadın üzerinden örnekler vererek açıklar. Onun için iki zıt kutup vardır. Bu kutup iyi ve kötüdür. Yazarın, Batı'nın bazı getirilerine karşı olduğunu görmekteyiz. Peyami Safa'ya göre Batı'nın formları, toplumun yozlaşmasına yol açmaktadır. Bu noktada erilin gücünü temel alır. Eril kimlik üzerinden toplumsal normları oluşturarak kadın kimliğine yn vermeye çalışmıştır.

Yazara göre sağlıklı ve huzurlu bir kadın-erkek ilişkisi, aile kavramını da ortaya çıkarır. Peyami Safa, aşksız yapılan evliliği zinadan farksız bulur. Aşkla yapılan bir evlilikte de nikahın önemsiz olduğunu düşünür. Liyakatle yapılan bir evlilikte saadet uzun ömürlü

olacaktır. Fakat bunun için de yazarın belirli şartları vardır. Çiftlerin birbirine özen göstermesi gerekir. Kadın ve erkeğin ruhsal ve beden temizliğine bu noktada dikkat etmesi gerekir. Çiftler birbirlerine kullandıkları kelimelere özen göstermeli, bedenlerine de aralarındaki saygıdan dolayı dikkat etmelidirler. Bu şekilde evliliğin huzurlu olması sağlanabilir. Fakat kendi döneminde Peyami Safa, boşanma vakalarının artmasından yakınıdır. Aile kavramı ona göre Türk geleneklerinin en tepesindedir. Boşanmaların artmasını da medeniyet krizine bağlar. Ona göre Türk topraklarında vuku bulan sol ideolojileri, toplumda yozlaşmalara, aile içi dağılmalara sebebiyet vermiştir. Kadınların sol ideolojilerine bel bağlaması, ahlaksızlıkların önünü açmıştır. Bu noktada yapılacak olan şey en temele inmektir. Çocuk yetiştirirken dikkatli olunmalıdır. Çocuklara mili bilinci aşılmalı, bu ideolojilerin, buhranların nelere sebebiyet vereceği aşılmalıdır.

Kaynakça

- Ayvazoğlu, Beşir(1998). *Peyami Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Damasio, Antonio R. (1999). *Descartes 'ın Yanılgısı*, (Çev. Bahar Atlamaz), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Dündar, Leyla Burcu (2013). “Terkibin Muvazenesini Arayan Bir Aydın: Peyami Safa'nın Türk İnkılabına Muhafazakârlaşan Bakışı”, *Bilig*, Ankara, 65(1), 119-134.
- Kodaman, Bayram (1990). “Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun, 5 (1), 135-182.
- Naci, Elif (1980). “Anılardan Damlalar”, *Milliyet Sanat*, Haziran, S. 5.
- Özbalcı, Mustafa (2000). “Peyami Safa'nın Edebi Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dinî Hayatın İzleri”, *Kültür Köprüsü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Safa, Peyami (2019). *Biz İnsanlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami (1973). *Kadın Aşk Aile*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safa, Peyami (1959). *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Safa, Peyami(1990). *20. Asır Avrupa ve Biz*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tarancı, Cahit Sıtkı (1940). *Peyami Safa Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- Tura, Saffet Murat (2021). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayıncılık